

Alaviyya Bahrüz Nuri⁴⁷**DİLİN İNKİŞAFINA TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR: SİNXRONİYA VƏ DİAXRONİYA**

Məlumdur ki, Cənubi Afrika qayalarında tapılan fosil tapıntıları Yer üzündə həyatın 3,4 milyard il əvvəl mövcud olduğunu göstərir. Və yenə də insan danışan yeganə məxluqdur. O, “Homo loquens”dir. İnsanların ilk dəfə nitqi necə əldə etdiyinə dair bir neçə psevdolingvistik nəzəriyyə mövcuddur.

Alman lingvisti və filosofu Vilhelm fon Humboldt dilçiliyin banilərindən biridir. O, dil haqqında doktrinasını davamlı yaradıcılıq prosesi kimi, “dilin daxili forması” haqqında isə insanların fərdi dünyagörüşünün ifadəsi kimi inkişaf etdirmişdir. V.fon Humboldt görə, “*Dil xalq ruhunun sanki xarici təzahürüdür, xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir – daha çox eyniyyət təşkil edən bir şey təsəvvür etmək çətindir*”[3, s.135].

Linqvistik tədqiqatlar üçün səciyyəvi hal professional ünsiyyətə həssaslıqla yanaşmadır. Dünya elm məkanına inteqrasiya və elmi mübadilə proseslərinin qloballaşması şəraitində institutsional və professional kommunikasiyanı təmin edən fərqli kompetensiyaların hazırlığı prosesi aktual və vacib məsələdir. Xüsusi məqsədlər üçün işlənən dil və dilin tətbiqi müasir lingvistik ənənənin fərqləndirici xüsusiyyətidir. Dil insanlar arasında ünsiyyətin ən mühüm, ən ümdə, ən kamil vasitəsidir. Dil cəmiyyətin həyatına böyük təsir göstərir. “*Dil kommunikativ məqsədlərlə ünsiyyətin müxtəlif sferalarına xidmət edir...*” [2, s.336]. Əmək prosesində və əməklə birlikdə meydana gələn, insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olan dil təfəkkürün elə bir vasitəsidir ki, onunla fikirlərin canı ifadə olunur. “*Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edir, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha sürətli və dolğun olmasına təkan verir*”[2, s.3]. Dil eyni zamanda ən güclü silahdır. Yüzlərlə nəsillərin birgə səyi, birgə fəaliyyəti nəticəsində yaranan, cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən inkişaf etdirilən, əsrlərin və nəsillərin dəyişməsi ilə dəyişməyən, öz kökü üzərində inkişaf edib təkmilləşən dilin gücü, sözün təsiri böyük bir ordunun gücündən də qat-qat artıqdır. V.A. Litvinov yazır ki, “*ədəbi dil ümumxalq dilinin yüksək normalı tipi kimi tədricən dialekt və interdialektləri sıxışdıraraq, həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyətdə əsl ümummilli normanın ifadəçisi olur. Milli dilin əsas əlaməti bütün millət üçün ümumi olan, ünsiyyətin bütün sahələrini əhatə edən xalq dili əsasında təşəkkül tapmış normalı ədəbi dilin mövcudluğudur*”[10, s.98].

Məlum olduğu kimi, “*ədəbi dil millətin tarixi nöqteyi-nəzərdən formalaşmış ümumi, universal ünsiyyət vasitəsi, mədəniyyətinin daşıyıcısı və ifadəçisi olan nümunəvi dildir...*” [2, s.303]. Dil işarələr və simvollar sistemdirsə, nitq dilin reallaşdırılması prosesidir.

“Ümumi dilçilik” monoqrafiyasında Ağamusa Axundov qeyd edir: “*Dilin strukturasi strukturalizm üçün mühüm məsələdir. Bu cərəyanın nümayəndələri ənənəvi dilçiliyin də tədqiqat obyektı olan dil strukturasını ümumiyyətlə, dilçiliyin, o cümlədən dilçilik nəzəriyyəsinin əsası hesab edirlər*”[1, s.56].

Nigar Vəliyeva belə qənaətə gəlir ki, “*XX əsrdə diqqəti cəlb edən əsas cərəyanlar – sosioloji cərəyan və strukturalizm cərəyanıdır ki, bunlardan da ən görkəmli yeri strukturalizm tutur*”[4, s.31].

A.A.Axundov yazır: “*Əgər XIX əsrin əsas dilçilik cərəyanı gənc qrammatizm hesab edilsə, bizim yüzilliyin yeni mühüm dilçilik istiqaməti strukturalizm sayıla bilər. Strukturalizm xalis dilçilik cərəyanı deyildir. “Struktur” termininə bütün elmlərdə rast gəlirik*” [1, s.48].

“*Bəzən dilçiliyin yeni dövrünü struktur və riyazi dilçiliyin yaranması, çiçəklənməsi dövrü hesab edirlər. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, strukturalizmə yanaşı, ənənəvi dilçilik də inkişaf edir və heç bir məktəbə, yaxud cərəyana üstünlük vermək düzgün olmazdı. Adətən, dilçilikdə “struktur” anlayışı Ferdinand de Sössürün adı ilə bağlayırlar və strukturalistlər F. Sössürü bu məktəbin banisi kimi sayır, onun fikirlərini davam etdirirlər*”[4, s.31].

Gerçəkliyin hər bir hadisəsi kimi dil bir yerdə dayanmır, o, daim inkişaf edir, dəyişir. Nəzəri dilçilik yaranma tarixindən indiki dövrə qədər dilin dəyişmə və inkişaf prosesləri ilə maraqlanır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, dilin dəyişməsi xüsusi səciyyə daşıyır, aşkar qarşıdurma ilə fərqlənir.

A.Qreçkonun fikrinə görə, bu və ya digər dil hadisələrin dəyişməsinin konkret səbəblərinin aşkarlanması bu hadisələrin tarixinin nəzərdən keçirilməsini, eləcə də dil sisteminə sinxronik və diaxronik nöqteyi-nəzərdən əlaqə və asılılıqların tədqiqini tələb edir [8].

Müasir tədqiqatçılar konseptuallaşmada terminlərin etimologiyası daxil olmaqla, son verilənlərə əsaslanırlar. “Sinxroniya” yunan sözü olub, “syn” - “birlikdə” və “chronos” - “zaman”, yəni “eynizamanlılıq” deməkdir. O, dilin eyni zaman kəsiyinə aid hadisələrin müqayisəsinin önə çəkilməsidir. Sinxroniya özündə “*zamanda hər hansı bir müdaxiləni kənarlaşdıran şeylər mövcud olan münasibətlərə aid eynizamanlılıq oxudur*” [7, s.135].

O, eyni zaman dövründə dilin (və ya hər hansı işarələr sisteminin) tərkib hissələri arasında əlaqə baxımından nəzərdən keçirilməsidir. Dilin sinxroniyada öyrənilməsinin ən yüksək səviyyəsi qədim hind, antik və yeni Avropa qrammatikalarında verilmişdir. Lakin nəzəri əsaslanmasını F.de Sössürün təlimində əksini tapmışdır.

Ağamusa Axundov qeyd edir: “*F.de Sössür sinxronik və diaxronik dilçiliyi bir-birindən fərqləndirərkən, bir sıra digər məsələlərə də toxunmuşdur. Məsələn, o, dil faktlarının eyni zamanda həm sinxronik, həm də diaxronik baxımlardan öyrənilməsini qeyri-mümkün hesab etmişdir. Onun fikrincə, iki nöqteyi-nəzərin (sinxronik və diaxronik) qarşı-qarşıya qoyulması mütləqdir və heç bir güzəştə dözmür. F.de Sössür sinxronik dilçiliyi daha mühüm və vacib hesab edir, onun fikrinə görə, danışan kütlə üçün yalnız o, əsil və yeganə reallıqdır. ...Sinxronik dilçiliyin obyektı*

⁴⁷ mavisnuri422@gmail.com. PHD student, Nakhchivan State University (English teacher)
<https://orcid.org/0000-0003-4219-1071>

dildir. F.de Sössürə görə, dil ideyalar ifadə edən işarələr sistemidir” [1, s.54-55].

Həmçinin Ağamusa Axundov yazır: “F.de Sössürün dilçilik təlimində mənə və dəyərlik (mənalıq) xüsusi yer tutur. Hər iki anlayış, xüsusən mənalıq anlayışı dil sistemi ilə bağlıdır. F.de Sössür göstərir ki, səs sistemin tərkibinə daxil olarkən nəinki mənəyə, daha çox dəyərliyə bürünmüş olur. Deməli, sözün dəyərliliyi onun ifadə etdiyi obyektə münasibətinə görə deyil, başqa sözlə, onların həmin dildəki mənələrə münasibətinə görə müəyyən edilir ...dəyərlik sistemin funksiyasıdır; dəyərlik həmin dilin sisteminə dil faktının mənası deməkdir” [1, s.55].

Ferdinand de Sössürün müqayisələri haqqında Nizami Cəfərov yazır:

“Ümumən dil haqqındakı elmin – ümumi dilçiliyin tarixində Vilhelm fon Humboldt istisna olunmaqla, ikinci elə bir dahi təsəvvür etmək mümkün deyil ki, Ferdinand de Sössürə müqayisəyə gələ bilsin. Ancaq onu da nəzərə alsaq ki, alman mütəfəkkiri (V.fonHumboldt) öz dilçilik təlimində “klassik fəlsəfəsi”ndən tamamilə ayrılıb bilavasitə dilçi statusuna hələ tam yiyələnmişdi, onda F.de Sössürə bir az da üstünlük vermək lazım gəlir. Çünki o, təpədən-dırnağa dilçi idi. Və heç şübhəsiz, dil haqqındakı elm müasir səviyyəsinə görə ilk növbədə onun dihasına minnətdar olmalıdır” [11].

Nizami Cəfərov “Ümumi dilçilik kursu” elmi əsərində qeyd edir: “F.de Sössürün müqayisələri həm elmi-məntiqi interpretasiya gücünə, həm də bədii-estetik sığlatına görə həmin müqayisələrin müəllifinin yaradıcı təfəkkürünün dil haqqındakı elə təzahürləridir ki, dil haqqındakı elm “özünün əsl və yeganə obyektinin nə olduğunu dərk etmək”də, həmçinin bu nüfuzedici təzahürlərə minnətdardır” [12].

Ümumi sinxronik linqvistikanın əsas məsələsi hər hansı bir sistemin əsasında olan prinsiplərin müəyyənəlməsi və dilin hər hansı vəziyyətinin konstitutiv amillərinin aşkarlanmasıdır ki, o da verilən zaman anında götürülməlidir. Sinxronik dilçilik dili sistem kimi öyrənir. O, mövcud üsulları birləşdirən və sistem əmələ gətirən məntiqi və psixoloji münasibətləri öyrənməlidir. Sinxroniya diaxroniyaya qarşı qoyulur. Bəzi alimlər bu terminlərin yalnız dilin mövcud olan real formalarına münasibətdə işlənməsini məqbul sayır, dil hadisələrinin zaman formalarının tədqiqində “sinxron təhlil” və “diaxron təhlil” terminlərindən istifadəni önə çəkir.

Diaxroniya dildə hadisələrin inkişafını zamanda öyrənir. Diaxroniya yunan sözü olub, dia “üstündən, üzərindən” və chronos “zaman” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir, yəni dilin zamanda dəyişməsi və inkişafı anlayışını əks etdirir. Diaxronik tədqiqatlarda müəyyən dil strukturlarının necə və nə zaman dəyişməsi müşahidə edilir. Diaxroniya “əşyanın bir dəfədən artıq olmayaraq bütün hadisələrin bütün dəyişikliklərlə verilən ardıcılıq oxudur” [9, s.126].

Diaxronik proses qaydaya salınmış sistem qaydalar halında sinxroniyanın hesabına aşkar olunur. İnkişaf dinamikasının sinxroniyada aşkarlanması eyni zamanda funksionallaşan üslubların müqayisəsi nəticəsində baş verə bilər, bu zaman keçmiş cizgiləri qoruyaraq danışq dilinə yönələn dilin inkişafı istiqamətləri də göstərilə bilər. Son dövrlər diaxronik tədqiqatlarda sinxron kəsiklərinin təhlili nəticələri daha geniş işlənir. Dilə diaxron baxış bu və ya digər hadisənin necə olduğunu və müasir vəziyyətini görməyə imkan yaradır.

Beləliklə, sinxroniya dilin cari və ya keçmişdə sabitlənmiş hər hansı vəziyyətinin təsviridir, diaxroniya onun tarixinin, sinxron vəziyyətlərdəki dəyişikliklərin təsviridir. Müasir dövrün dilçilik elmi ilk növbədə Hind-Avropa dillərinin qohumluğuna maraqla yanaşmışdır.

Diaxroniya və sinxroniya dilçiliyin iki əks aspektidir. Bu anlayışları Ferdinand de Sössür təqdim etdi. XIX-cu əsrdə dilçilikdə ümumi qəbul edilmiş diaxronik - müqayisəli-tarixi yanaşması ilə müqayisə edərək Ferdinand de Sössür sinxronik təhlili əsaslandırdı. F.Sössürə görə, diaxronik analiz müxtəlif zaman dövrlərinə aid olsa belə, dilin sinxron sistemlərini müqayisə edir.

Dildə dəyişiklikləri sistemdən kənarda, əlaqəsiz qavramaq olmaz. Dil sisteminin struktur qanunları bir vəziyyətdən digər vəziyyətə keçidin müxtəlif yollarının mümkünliyünü məhdudlaşdırır. Bu keçidlər bütövlükdə dil kodunun hissəsini özündə əks etdirir. Keçidin mümkünliyünü qəbul etmək olar, lakin zaman amili ilə bağlı hadisələrin universal qanunauyğunluqlarını tapmaq mümkün deyil.

Qrammatik strukturun inkişafı sintaqmatika ilə paradiqmatikanın “dialog”unda müəyyən olunur, yəni dil vahidlərinin sıralanması onların daimi təkrarı ilə “sıxılır”. Və sintaqmatika, tamamilə təbii olaraq, paradiqmatikanın (assosiativ dil təfəkkürünün) elə bir təsir dairəsinə düşür ki, bunsuz onun heç bir “fektiv dəyər”i olmazdı.

F.H.Zeynalov qənaətinə görə: “dil və danışq (nitq) qarşılaşdırılması zəminində bir sıra digər qarşılaşmalar (diaxronik, sinxronik, paradiqmatik, sintaqmatik və s.) kimi yeni müddəalar məhz bu yüzillikdə öz elmi-nəzəri həllini tapmışdır” [5, s.5].

Dilin tarixi problemi, görünür ki, dillərin tarixi problemindən heç vaxt kənarda düşünülə bilməz. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, dillər həm genetik, həm də tipoloji baxımdan bir-biri ilə fəvqəladə dərəcədə bağlıdır. Dilin tarixini dildaxili amillərlə yanaşı, dilxarici amillər də yaradır ki, buraya coğrafi, siyasi və mədəni-intellektual xarakterli, çox zaman sıx qarşılıqlı əlaqələrdə mövcud olan rəngarəng hadisələr polifoniyası daxil edilir.

İstər coğrafi, istər siyasi, istərsə də mədəni-intellektual (xüsusilə dini) amillər bu və ya digər dil təzahürünü ədəbi səviyyəyə yüksəldə, ona digər qohum, yaxud qohum olmayan təzahürlərlə müqayisədə xüsusi status verə, hətta xalq dilinin aristokratik fəvqünə ucalda bilər, lakin heç bir dilxarici amil mövcud dilin nə strukturunu dəyişə, nə də yeni dil yarada bilməz. Azərbaycan, rus, ingilis ədəbi dillərinin tarixi “dil tarixi” anlayışına daxil olmayıb, əslində, Azərbaycan, rus və ingilis xalqlarının ümumi tarixində müvafiq dillərin göstərdikləri xidmətlərin tarixidir ki, çox zaman başqa dillərlə sıx qarşılıqlı əlaqələrdən irəli gəlir. Beləliklə, dilin inkişafına təsir göstərən amillərin təhlili zamanı belə nəticəyə gəldik ki, müasir dilçilik etnik dünyagörüşün spesifik cəhətlərini müəyyənəlməyə

yönlənmişdir.

Müasir dilçilikdə mental və koqnitiv prinsiplərinin tədqiqinə həsr edilmiş elmi tədqiqat işləri böyük əhəmiyyət kəsb edir və onlara xüsusi önəm verilir. Koqnitiv linqvistika bir çox sahələri özündə ehtiva edir, məsələn: leksikologiya, semantika, üslubiyyat, kulturologiya, koqnitiv sosiologiya, koqnitiv psixologiya, linqvokulturologiya, həmçinin kontrastiv leksikologiya və müqayisəli tipologiya.

Keçən əsrdə dilçilər elmi tədqiqatlarda əsas vəzifə kimi təbii dilin ümumi və universal sxem-quruluşunun kəşfində görürdü. Dil fikrin ifadəsi kimi dərk edilir, çünki təfəkkür söz və cümlə formalarında öz ifadəsini tapır. Dil daşıyıcılarının şüurunda müəyyən anlayış, konsept və obrazlar səs və qrafemlərlə canlanır. Təfəkkür prosesi söz və cümlə formalarının əsasında reallaşır.

O dövrdə dilçilər hesab edib ki, dilin formal alqoritmik modelinin qurulması prosesində alqoritm və qaydalar hər mərhələdə daha mürəkkəbləşir. Və buna baxmayaraq, hər dəfə belə çıxır ki, təbii dilin bəzi fragmentləri hələ də yaranmır və yaradılan, əksinə dildə yoxdur, ona görə də getdikcə daha çox təkmilləşdirmə tələb olunur. Buna görə də, məhz dar bir alqoritmik modelin həddləri sual yaradır. Ola bilər ki, insan alqoritm modelinə uyğun olmayan, tamam başqa cür düşünür və danışır. Bu mənada koqnitiv dilçilik N.Xomskinin generativ yanaşmasına əsaslı alternativ kimi meydana çıxmışdır.

N.Xomski hesab edirdi ki, dilçiliyin vəzifəsi insanın idrak qabiliyyətlərini öyrənməkdir və semantika, ümumiyyətlə qrammatika kimi, psixologiyanın bir hissəsidir. Bu ideya Xomski modellərinin praktikasında heç bir şəkildə həyata keçirilmədi. Lakin bəlkə də bu, bir gün atəş açması lazım olan silah idi. Koqnitiv dilçiliyi yeni istiqamətə birləşdirən əsas ümumi fikir: insanın dil qabiliyyətinin onun idrak qabiliyyətlərinin bir hissəsi olmasıdır.

Bəzi ABŞ-ın görkəmli dilçiləri bir vaxtlar Xomskinin tələbələri idi. Lakin bir zaman sonra onlar həm standart nəzəriyyənin, həm də onun sonrakı dəyişikliklərinə qarşı oldu. Beləliklə, C.Lakoff, R.Lengeker və R.Cekendof generativ qrammatika ilə başladılar və onların hamısı koqnitiv semantikada əhəmiyyətli fiqurlara çevrildi.

İlk dəfə “koqnitiv dilçilik” terminini amerikalı dilçi, koqnitiv dilçiliyin professoru Core Lakoff işlədib. O fərdi düşüncədə, siyasi davranışda və sosial həyatda metaforanın mərkəzi rolu haqqında fikirləri ilə tanınır. Rene Dirven Avropada koqnitiv dilçilik sahəsində ən nüfuzlu simalardan biri olmuşdur. Koqnitiv linqvistik yanaşmanın populyarlaşmasındakı rolu çox böyükdür. Dirk Qerarts isə, koqnitiv dilçiliyin istiqamətlərini aşağıdakı kimi təsnif edirdi: *“Bu dilçilik istiqaməti dilin informasiya vasitəsi kimi təşkilini, informasiyanın ötürülməsi və təkmilləşdirilməsini müəyyən edir. Bu aspektdə dil formalarını müstəqil olaraq deyil, ətraf aləmin insan təfəkkürünə əks olunması baxımından dərkini, onların dildə konseptuallaşma üsullarının və informasiyanın təşkili və təkmilləşdirilməsinin ümumi prinsiplərinin insanın dərk etmə təcrübəsi və ətraf mühitin ona təsiri nöqteyi-nəzərindən izahı müşahidə olunur”* [6, s.91]. Müasir zamanda Dirk Qerarts koqnitiv sosiolinqvistikada modulluqdan danışır. O hesab edir ki, müasir dilçilik üçün dil korpusu dilin özüdür. Korpus məlumatları modulluq haqqında danışmağa kömək edir, yəni dilin fərqli səviyyələrinin muxtariyyəti və muxtariyyətsizliyinin mövcudluğu. Məlumdur ki, dil səviyyələri arasındakı əlaqə populyar və məhsuldar bir mövzudur. Müasir dil nəzəriyyələrinin əksəriyyəti məhz onun tanınması və ya inkar edilməsinə əsaslanır. Koqnitiv dilçilik, ümumiyyətlə, modulluğu tanımır. Bu nəzəriyyədə sintaksis semantika ilə müəyyən edilir, konstruksiyaların qrammatikası həm qurulma üsuluna, həm də ifadənin mənasına məhdudiyyətlər qoyur.

Beləliklə, koqnitiv dilçiliyin inkişafı isə linqvistlərin maraqlarını fərdi idrak proseslərinə yönəltdi. İnsan təfəkkürü assosiativ xarakter daşıyır və semiotik sistem müəyyən sayda işarələrdən ibarətdir. Kod quruluşu eyni semiotik dəyərlərin təkrar istifadəsini büruzə çıxardır. Koqnitiv dilçiliyin əsas konseptual kateqoriyası konseptlərdir. Koqnitiv dilçilik kompüter dilçiliyi ilə də sıx bağlıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Axundov, A.A. Ümumi dilçilik. Dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 280 s.
2. Məmmədli, N.B. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2023. – 512 s.
3. Rəcəbli, Ə.Ə. Dilçilik tarixi. – Bakı: Nurlan, – 2007. – 528 s.
4. Vəliyeva, N.C. Müxtəlif sistemli dillərdə fəli birləşmələrin tipoloji təhlili. – Bakı: Avropa, – 2008. – 862 s.
5. Zeynalov, F.H. Dillərin quruluş müxtəlifliyi və ritmik strukturların izomorfluğu problemi. – Bakı, – Maarif, – 2023. – 464 s.
6. Березин, Ф.М. История лингвистических учений. – Москва: Высшая школа, – 1975. – 304 с.
7. Вознюк, А.В. Механизмы актуализации самосознания. – Житомир: Koobpublications, – 2018. – 172 с.
8. Гречко, В.А. Теория языкознания: Учебное пособие. – Москва: Высшая школа, – 2003. – 375 с.
9. Косериу, Э. Синхрония, диахрония и история. (Проблема языкового изменения). 2-е изд., стереотипное УРСС, Серия «Лингвистическое наследие XX века». – Москва: Эдиториал УРСС, – 2001. – 204 с.
10. Литвинов, В.А. Исторический характер лингвистической нормы. – Москва: Российский Гуманитарный журнал № 1, том 1, – 2012. – с.94-102.
11. <https://kriteri.az/articles/ferdinand-de-sossurun-muqayiseleri-haqqinda-akademik-nizami-ceferov-yazr>
12. <https://kriteri.az/files/products/sossur.800x600w.jpg>

Аçar sözlər: ədəbi dil, kommunikativ məqsəd, amillər, sinxroniya, diaxroniya.

Key words: literary language, communicative aim, factors, synchrony, diachrony.

Ключевые слова: литературный язык, коммуникативная цель, факторы, синхрония, диахрония.

Резюме

Факторы, влияющие на развитие языка: синхрония и диахрония

В условиях интеграции в мировое научное пространство и глобализации процессов научного обмена процесс подготовки различных компетенций, обеспечивающих институциональную и профессиональную коммуникацию, является актуальным и важным вопросом. Язык и использование языка в специальных це-

лях является отличительной особенностью современной лингвистической традиции.

Данная статья посвящена исследованию мнений различных лингвистов по историческому развитию современного языкознания. Здесь отмечается, что Вильгельм фон Гумбольдт исследовал внутреннюю форму языка; различая синхроническое и диахроническое языкознание, Ф. де Соссюр затронул и ряд других вопросов. В данной статье приводятся заключения известных азербайджанских лингвистов, таких как Агамуса Ахундов, Низами Джафаров, Фарман Зейналов, Нигяр Велиева. В ходе анализа факторов, влияющих на развитие языка, мы пришли к выводу, что современное языкознание направлено на определение конкретных сторон этнического мировоззрения.

В современном языкознании большое значение имеют научные исследования, посвященные изучению психических и познавательных принципов, и им придается особое значение. В статье говорится, что когнитивная лингвистика возникла как фундаментальная альтернатива генеративному подходу Ноам Хомского. Развитие когнитивной лингвистики направило интересы лингвистов на отдельные когнитивные процессы. Мышление человека ассоциативно, а семиотическая система состоит из определенного количества знаков. Структура кода обнаруживает многократное использование одних и тех же семиотических значений. Основной концептуальной категорией когнитивной лингвистики являются концепты. Когнитивная лингвистика также тесно связана с компьютерной лингвистикой.

Summary

Factor sinfluencing language development: synchrony and diachrony

In the context of integration into the world scientific space and globalization of scientific exchange processes, the process of preparing various competencies that ensure institutional and professional communication is a relevant and important issue. Language and the use of language for special purposes is a distinctive feature of the modern linguistic tradition.

This article is devoted to the study of the opinions of various linguists on the historical development of modern linguistics. It is noted here that Wilhelm von Humboldt explored the internal form of language; distinguishing between synchronic and diachronic linguistics, F. de Saussure also raised a number of other issues. The given article presents the conclusions of famous Azerbaijani linguists such as Agamusa Akhundov, Nizami Jafarov, Farman Zeynalov, Nigar Valiyeva. In the course of analyzing the factors influencing the development of language, we came to the conclusion that modern linguistics is aimed at identifying specific aspects of the ethnic worldview.

In modern linguistics, scientific research devoted to the study of mental and cognitive principles is of great importance, and they are given special importance. The article states that cognitive linguistics arose as a fundamental alternative to Noam Chomsky's generative approach. The development of cognitive linguistics has directed the interests of linguists towards individual cognitive processes. Human thinking is associative, and the semiotic system consists of a certain number of signs. The structure of the code reveals the repeated use of the same semiotic meanings. The main conceptual category of cognitive linguistics is concepts. Cognitive linguistics is also closely related to computational linguistics.

Rəyçi: dos. E.Vəliyeva